

Робота з дитячою книжкою у структурі читацької діяльності учнів 1–2 класів

*В. О. Мартиненко, кандидат педагогічних наук,
Інститут педагогіки НАПН України*

Постановка проблеми. Нові інформаційні технології, засоби масової комунікації посилили свій вплив на всі сфери сучасної людини. Сьогодні аудіовізуальний досвід дітей молодшого шкільного віку посідає провідну роль у їхньому життєвому й естетичному досвіді. Спеціальні дослідження показують, що більшість молодших школярів є обізнаними глядачами (можуть назвати десятки кінофільмів, мультиплікаційних, ігрових фільмів, мюзиклів) і досить слабо обізнаними читачами.

Як зазначають дослідники з проблем дитячого читання, протягом останніх десяти років суттєво знизився статус читання і його престиж. Читання як улюблене заняття називають майже 30% учнів 1–2 і 22% – 3–4 класів. Водночас спостерігається від’ємна динаміка від 1 до 4 класів. На думку вчених, зниження інтересу до читання серед школярів значною мірою пов’язане зі збільшенням обсягів інформації, зміною ритму життя, структурою і способами проведення вільного часу: телебачення, комп’ютерні ігри, активне користування мережею Інтернет тощо. Не сприяє розвитку позитивної мотивації до книжки, читання як такого використання на уроках значних за обсягом хрестоматій чи інших аналогічних видань, які унеможливають ефективне проведення занять. Читання втрачає свою цінність у т.ч. і внаслідок того, що читати перестають і дорослі. Сьогодні, як ніколи, дуже гостро стоїть проблема повернення дитячої книжки в активне культурне поле дитини.

Аналіз останніх досліджень. Науковці Т. Г. Галактіонова, Н. О. Кутейнікова, Н. М. Логвіненко, В. О. Науменко, Л. М. Овдійчук, Р. Ф. Перцовська, О. Я. Савченко, Г. П. Ткачук, Б. Б. Шалагінов засвідчують, що активне і раннє прилучення дітей до візуальної масової культури,

віртуального простору, комп'ютерних ігор зумовили становлення нового типу читача, для якого притаманні переважно прагматичне ставлення до читання («знайти», «здобути» інформацію), слабо виражена читацька мотивація; відчутні тенденції до фрагментарного, поверхового сприймання змісту текстів різних видів, невміння багатьох учнів повноцінно працювати з традиційними дитячими друкованими виданнями (художньою, науково-пізнавальною, довідковою літературою, періодикою). У більшості дітей не сформована потреба в повторному читанні (перечитуванні) тексту з метою його глибшого засвоєння. Все це утруднює читання в традиційному смислі, роботу з друкованим словом, які потребують більшої уваги, зосередження і напруги.

Така ситуація вимагає неформального підходу класовода до організації і проведення уроків роботи з дитячою книжкою як важливого складника у структурі читацької діяльності молодших школярів, посилення уваги до розвитку мотивованого читання учнів, їхніх читацьких інтересів, задоволення духовних потреб з опорою на естетичні функції художньої літератури, добору змісту і форми дитячих книжок, пошуку цікавих, привабливих стратегій роботи з текстом і дитячою книжкою, відродження традицій сімейного читання тощо.

Основна частина. Цілеспрямоване формування самостійної читацької діяльності молодших школярів знаходить своє продовження на спеціально організованих уроках і в позаурочний час. Сутність такої роботи визначено у навчальній програмі з літературного читання змістовою лінією «Робота з дитячою книжкою, робота з інформацією». Для реалізації програмового змісту розроблено навчальні посібники «Читаю сам» (1, 2 кл.), які рекомендовані МОНмолодьспорту України для використання у масовій шкільній практиці.

Новизна цих посібників, їх істотна відмінність від іншої аналогічної літератури, полягає в тому, що вони укомплектовані окремими, невеликими за обсягом книжками (для 1 класу – 18 книжок, для 2 класу – 12). Під час

роботи педагог має можливість щоразу забезпечувати новизну навчального матеріалу, його емоціогенність, представляючи дітям ілюстровану книжку, у якій учням буде легко орієнтуватися. Кожна з них підготовлена з урахуванням санітарно-гігієнічних вимог до розміру шрифтів, поліграфічного виконання, обсягу.

Вони покликані формувати у школярів початкові уміння самостійно спілкуватися з дитячою книжкою. Зокрема, учні 1–2 класів освоюють такі уміння і способи діяльності: виділяють у дитячій книжці її структурні елементи (заголовок, ілюстрація, титульний аркуш, зміст (перелік творів), рубрика, передмова), пояснюють їх призначення, застосовують у практичній навчально-пізнавальній діяльності; пояснюють смисл заголовка книжки, твору, його зв'язок зі змістом; самостійно та за допомоги вчителя здійснюють пошук потрібної інформації у дитячій книжці (тексті твору); практично розрізняють дитячі книжки за типом видання: книжка-твір, книжка-збірка, авторська збірка; самостійно та за допомоги вчителя орієнтуються у групі дитячих книжок, вибирають потрібну за окресленими педагогом ознаками; за завданням учителя добирають дитячі книжки на певну тему дитячого читання; беруть участь у діалозі за змістом прочитаного: слухають інших, ставлять запитання, реагують на репліки; беруть участь у розробці читацьких проєктів, літературних іграх, виконують свої ролі тощо.

Навчальні видання «Читаю сам» містять дитячі книжки, різні за жанровим і тематичним спрямуванням (про природу, про дітей, їхні взаємини в школі, родині, з однолітками; про рідну землю, про різні пригоди, фантастичні твори тощо; народні, літературні казки – українські, зарубіжні; вірші, оповідання, загадки, пісеньки). У них представлено такий емоційно-наочний досвід, якого потребують діти цих вікових мікроперіодів.

Завдання і запитання до окремих текстів і цілісного змісту книжок зорієнтовані на формування й розвиток умінь, які лежать в основі читацької, комунікативної компетентностей: самостійно орієнтуватися у колі дитячого

читання, працювати з різними видами письмових текстів, різними видами типами дитячих книжок: їх читати, розуміти, знаходити в них потрібну інформацію, застосовувати її для виконання навчально-пізнавальних завдань у стандартних і нових ситуаціях. У контексті компетентнісного підходу школярі, відповідно до своїх вікових можливостей, оволодівають досвідом міжособистісного спілкування за змістом прочитаного, прослуханого, **а також** комунікації з джерелом інформації.

Зупинимося детальніше на особливостях методики роботи з навчальними посібниками у 1-х класах.

Становлення читача – молодшого школяра – здійснюється поетапно, упродовж кількох років. Кожний етап навчання має свої цілі, свої особливості.

До етапу самостійного читання у шестирічних першокласників формуються елементарні аудіативні уміння, необхідні для розуміння змісту художніх текстів, сприйнятих на слух.

Першокласники на таких заняттях є, здебільшого, слухачами, ніж читачами. Їм притаманне наочно-образне, конкретне мислення, нестійка довільна увага, а сприймання художніх творів характеризується фрагментарністю, бо діти приділяють увагу окремим епізодам, слабо розуміють мотиви вчинків персонажів. Водночас, практично всі діти здатні активно емоційно і безпосередньо реагувати на дитячу книжку, на зміст твору – відчувати настрій, радіти, співпереживати, якщо текст виразний, яскравий, динамічний.

Новий соціальний статус (учень, учениця), нові умови (школа, уроки) налаштовують дітей на новизну навчального матеріалу, з яким вони працюватимуть. Саме тому дуже важливо як на перших, так і на наступних заняттях щоразу представляти учням нові дитячі книжки, щоб сам процес ознайомлення з ними викликав позитивні емоції, радість спілкування, зацікавлював у досягненні поставленої мети. Цьому сприятимуть особливий мікроклімат, невимушена обстановка на заняттях, цікаві, доступні для

сприймання художні тексти, яскраві книжки, а також способи навчальної діяльності з ними, оволодіння якими не викликатиме утруднень. Доцільно зауважити, що під час формування в учнів способів діяльності з дитячою книжкою вони діють за зразком учителя. Наприклад, класний керівник показує, називає структурні елементи дитячої книжки, діти повторюють, наслідують його дії і т.п.

Кожна зустріч з незнайомою книжкою забезпечує поступове освоєння 6-річними школярами нового, складнішого досвіду спілкування з нею. Різні за обсягом і змістом книжки та художні тексти дають змогу педагогу організувати заняття з урахуванням рівнів читацького досвіду школярів у добукарний, букварний і післябукварний періоди навчання. Під час роботи з ними учитель матиме можливість вибрати для заняття той твір, який враховуватиме читацькі інтереси більшості учнів класу. Тут варто обов'язково взяти до уваги рівень читацької підготовки дітей класу (які книжки, твори відомі їм ще з дошкілля, рівень розвитку навички читання, умінь працювати з дитячою книжкою і т. ін.). Це дасть змогу педагогу забезпечити новизну навчального матеріалу, врахувати читацькі уподобання більшості школярів класу, доцільно вмотивовано спланувати послідовність формування елементарних книгознавчих умінь, з'ясувати, які дії з дитячою книжкою першокласники можуть виконувати вже самостійно під керівництвом дорослого.

Отже, єдине календарне планування занять з дитячою книжкою, єдиний перелік художніх творів для опрацювання як у першому, так і в наступних класах є недоцільними, оскільки кожний набір дітей у класі є різним і неповторним. І лише класовод може визначити, який навчальний матеріал найоптимальніший для його класу.

Розпочинаючи роботу, вчитель аналізує книжки з комплекту за такими ознаками: кількість уміщених творів, їх обсяг, рівень складності сприймання, наскільки легко виділяються на обкладинці зовнішні показники змісту кожної книжки, наскільки прозорим є зв'язок зовнішніх прикмет зі змістом.

До перших занять варто добирати найменші за обсягом книжки, у яких назва й ілюстрації на обкладинці відповідатимуть назві та змісту твору, який опрацьовуватиметься на уроці, наприклад, Ю. Ярмиш – «Зайчаткова казочка», Т. Коломієць – «Наймиліше слово», В. Сухомлинський – «Не хочу бути слабшим».

Такий підхід значно полегшує процес співвіднесення прослуханого з позатекстовою інформацією, оскільки діти вже на етапі розглядання обкладинки відразу впізнають, що це саме той твір, який їм прочитав учитель, і остаточно переконуються у цьому, ознайомлюючись із посторінковими малюнками.

Окрім того, зміст перелічених творів відображає актуальний для першокласників емоційно-наочний досвід, пов'язаний з книжкою, читанням, навчанням. Цей досвід потрібний шестирічним дітям, які вступаючи до школи, всі хочуть добре вчитися, добре читати, але не в усіх це виходить. На прикладі цих текстів діти матимуть можливість ніби з боку побачити результати навчання – залежно від старань, поведінки тих, хто навчається.

Далі педагог поступово ускладнює навчальний матеріал, добираючи до занять тексти, заголовки яких не збігатимуться з назвою книжок, але зв'язок зовнішніх прикмет кожної книжки (назва, ілюстрації на обкладинці) зі змістом обраних творів будуть досить прозорими і дітям, з опорою на них, неважко буде здогадатися, про кого, про що розповідь та чи інша книжка. Це, передусім, тематичні збірки: «Осінь щедра золота», «Я і моя сім'я», «Зимонька-снігуронька», «У труді зростаємо» та ін.

Якщо педагог планує провести кілька занять на спільну тему з використанням різножанрових творів, він обмірковує послідовність їх опрацювання. Краще спочатку представляти учням прозовий текст, а вже потім – віршований, присвячений тій самій темі, оскільки прозовий епічний твір зможе підготувати дітей до сприймання емоційно-образного змісту поетичного твору.

Використання більших за обсягом книжок і текстів (Нестайко В. – «Пригоди у лісовій школі», Симоненко В. – «Подорож у країну Навпаки», Усач Г. – «Слонятко, у якого була коротка пам'ять») класовод планує на другу частину післябукварного періоду, коли учні набудуть відповідного досвіду слухання-розуміння, освоють грамоту. Такі навчальні книги можна буде опрацьовувати на кількох заняттях – з подальшим використанням у групах продовженого дня.

Окремо розглянемо питання щодо використання віршів в активному читацькому колі першокласників. Як показує практика, інтерес дітей до віршованих текстів достатньо високий. У них учнів приваблює ритм, ритміка, плавність звучання і т. ін. Водночас, цей літературний жанр є одним з найскладніших для сприймання, читання, інтонування молодшими школярами.

Під час добору поетичних творів для занять у 1 класі варто надавати перевагу сюжетним віршам, а також ліро-епічним поезіям, написаним спеціально для дітей. У навчальному посібнику «Читаю сам» вони подані досить широко. Такі твори відіграють неоціненну роль у розвитку емоційно-чуттєвої сфери школярів, розвитку умінь сприймати красу звучання поетичного слова. На жаль, доступна для першокласників власне дитяча лірика скупо представлена у літературі для дітей.

Робота з дитячою книжкою, з текстом художнього твору на заняттях здійснюється у певній послідовності, яка відповідає структурі читацької діяльності.

У добукварний і букварний періоди виокремлюються такі основні компоненти занять:

- стисла підготовка дітей до сприймання навчального матеріалу, яка дасть змогу відтворити в пам'яті першокласників чи сформувати у них реальні уявлення про основні художні образи, предмети, про які йтиметься у змісті твору;
- виразне читання (і перечитування) вчителем вибраного твору;

- колективне відтворення прослуханого, розмірковування про почуте;
- розглядання дитячої книжки, де вміщено твір, з метою співвіднесення його змісту із зовнішніми показниками (прикметами): ілюстраціями, написами на палітурці, заголовком у середині книжки, щоб наочно переконатись, що це саме той твір, який прочитав учитель;
- обмін враженнями про розглянуту книжку;
- рекомендації до можливої самостійної діяльності учнів з дитячими книжками, які є в класі чи вдома, у позаурочний час.

У післябукварний період структура заняття може зазнавати змін. Однак зауважимо, що на складнішу структуру уроку роботи з дитячою книжкою у 1 класі педагог переходить лише тоді, коли рівень читацької підготовки учнів дає змогу це зробити.

Коротко прокоментуємо окремі етапи проведення занять з урахуванням наших спостережень за роботою учнів, які працювали з комплектами.

Розподіл часу на кожний зі структурних компонентів є орієнтовним. Педагог, урахуваючи рівень підготовки учнів класу, може змінювати тривалість того чи іншого етапу, не змінюючи їх послідовності. Водночас, як показує досвід, суттєва корекція співвідношення у часі означених компонентів може негативно впливати на результативність поставленої мети заняття. Якщо, наприклад, розтягнути у часі підготовку дітей до сприймання змісту твору (іноді класоводи практикують, окрім представлення предметів, об'єктів, з якими зустрінуться діти у тексті, розглядання низки дитячих книжок на аналогічну тему, відгадування загадок, ребусів, читання напам'ять віршів, розповіді про ознаки тієї чи іншої пори року тощо), доводиться потім згортати етапи безпосередньої роботи з текстом і дитячою книжкою, що небажано.

Первинне сприймання дітьми змісту твору відбувається під час читання його учителем. Слухаючи, учні орієнтуються на інтонацію, жести, міміку вчителя, що допомагає їм глибше проникнути у сюжетну канву тексту, усвідомити, запам'ятати головне. Іноді одноразового читання вибраного

твору буває недостатньо. Це виявляється під час обговорення прослуханого, коли більшість першокласників недостатньо орієнтуються у фактичному змісті. За таких випадків варто ще раз прочитати текст або окремі його частини.

Перевірка первинного сприймання твору має бути адекватною до цього ступеня розуміння (неповного, глобального, в основному емоційного чи сюжетного). Відтак, складними для першокласників є запитання на пояснення мотивів вчинків персонажів, розуміння підтексту, узагальнення змісту, оцінні судження про твір чи окремих персонажів (наприклад, «Чому Андрійко з Тимком спочатку не допомогли бабусі, а лише спостерігали за нею?» – оповідання В.Слапчука «На кладці»; «Чому Лисиця і Вовк були нечемними із Зайчатком? Якими ви їх уявляєте?» – казка Ю. Ярмиша «Зайчаткова казочка»).

Відповіді на такі запитання вимагають вищого рівня розуміння змісту, основного смислу тексту, відтворення в уяві тієї картини, ситуації, яка змальована, залучення відповідного життєвого і читацького досвіду. З усіх умінь, пов'язаних з відтворенням змісту тексту, найскладнішим для учнів 1 класу є вибірковий переказ про одну подію чи героя, якщо їх у тексті кілька.

Ці та інші уміння знайдуть свій вияв і повноцінний розвиток у наступних класах.

Елементарні оцінні судження шестирічних дітей варто формувати за допомогою запитань у межах фактичного розуміння змісту. Наприклад: «Хто сподобався у творі? Що у поведінці героя не сподобалось? Яким показаний цей хлопчик в оповіданні? Що викликало у вас сміх? Коли ви співчували герою?».

Зважаючи на нестійкий характер уваги шестирічних дітей, важливо, щоб запитання на перевірку розуміння прослуханого безпосередньо стосувалися змісту тексту. Запитання, які потребують залучення знань дітей про ті чи інші об'єкти, предмети, явища природи, актуалізацію їхнього життєвого досвіду, пов'язаного з тим, про що йшлося у творі, будуть

доцільнішими після розглядання книжки. Інакше вони переключатимуть, відволікатимуть увагу дітей від обговорюваного змісту.

Розглядання дитячої книжки – це наступний (після обговорення змісту твору) компонент заняття, який є дуже цінним для поглибленого розуміння тексту учнями. Досвід учителів показує: якщо повноцінно організувати цей вид роботи, належно спрямувати увагу дітей на об'єкти зображення, на цілісне сприймання того, що відбувається на кожному малюнку, і як саме це пов'язано з твором, зміст тексту «заговорить» з учнями, які поки ще не вміють читати, мовою художніх образів, ілюстрацій. У такий спосіб учні вчаться співвідносити прослухане з позатекстовою інформацією, розрізняти малюнок, що передає цілісний зміст твору, й ілюстрацію окремого епізоду, відтворювати цей фрагмент під час усного переказу, і, що дуже важливо, закладаються першооснови взаємодії, діалогового спілкування читача з текстом через ілюстративний матеріал.

Якщо говорити про тематичні переваги молодших школярів і 6-річних дітей зокрема, то, як показало вивчення шкільної практики, найбільшим попитом користуються веселі, гумористичні вірші про події з дитячого життя, поезії про природу.

Навчальний посібник «Читаю сам» (2 кл.) є логічним продовженням видання для 1 класу.

Літературний матеріал у ньому систематизовано так, щоб розширити читацьке коло школярів з урахуванням змісту підручника з літературного читання, а також запропонувати другокласникам нові теми, жанри, нові грані багатства й розмаїття книжкового світу.

Так, до комплекту включено кращі зразки художніх творів: казок народів світу (зб. «Пагінець місячного дерева»), віршів (зб. «І круглий рік цвіте краса», «Сміх та й годі»), оповідань (зб. «Дивний мисливець»), уривки з повістей-казок українських і зарубіжних письменників (зб. «Будьмо знайомі», В. Нестайко – «Скринька з секретом», «Пригоди казкових чоловічків»), твори на тему фантастики (зб. «У світі фантастики») та ін.

Твори збуджують уяву дітей, спонукають пильніше вдивлятися й глибше пізнавати навколишній світ, з повагою і любов'ю ставитися до його мешканців, засвоювати найкращі загальнолюдські цінності.

Окрім художніх, до видання включено книжки науково-художнього, науково-пізнавального змісту (зб. «Цікаве для допитливих», «Казкові історії та справжні факти»). Під час роботи з ними учні ознайомлюються з цікавими винаходами, відкриттями, довідуються про походження, незвичайні властивості деяких рослин і характери тварин, освоюють уміння самостійно або з допомогою дорослого здійснювати пошук пізнавальної інформації, поданої через художній зміст (наукові факти, явища, події, ознаки понять, явищ природознавчого, історичного характеру тощо), формулювати найпростіші висновки на основі фактів, що містяться в тексті. Враховуючи недосконалий читацький досвід учнів цієї вікової групи, така інформація у текстах виділена спеціальним шрифтом.

З огляду на зміну провідних завдань під час роботи з дитячою книжкою в 2 класі, змінюється, порівняно з 1 класом, і навчальний матеріал, з яким працюють діти, просуваючись у читацькому розвитку: ускладнюється характер книжок за зв'язком зовнішніх прикмет і змісту, збільшується кількість книжок для обов'язкового представлення дітям на одному уроці. Навчальним матеріалом тепер слугують дитячі книжки, які мають такі довідково-інформаційні ознаки: титульний лист, на якому містяться відомості для загального розпізнавання змісту книжки, передмова, зміст (перелік) творів чи розділів, які увійшли до книжки, відомості про письменника та ін.

Окрім того, у 2 класі зазнає змін структура уроків роботи з дитячою книжкою. У змісті уроку виокремлюються дві основні частини. Перша частина передбачає введення учнів у читацьку діяльність, тобто розв'язання завдань з орієнтування у групі книжок; читання учителем уголос художнього твору та обговорення прочитаного. Друга частина уроку – самостійне ознайомлення учнів з новою книжкою, визначення її орієнтовного змісту,

самостійне читання учнями названого вчителем твору мовчки або пошепки; бесіда, під час якої вчитель перевіряє якість самостійної роботи з книжкою; організація читацької діяльності у позаурочний час.

Серед дієвих прийомів стимулювання читацьких інтересів молодших школярів актуальними є виразне читання вчителем найбільш хвилюючих фрагментів, повідомлення цікавих біографічних фактів з життя письменника, розповідь про історію створення книжки, постановка проблемних запитань за змістом, демонстрація різних видань книжки, залучення учнів до пошуку новинок дитячої літератури на сайтах дитячих бібліотек в Інтернеті, до створення цікавих читацьких проектів тощо

Висновки. Уроки роботи з дитячою книжкою посідають важливе місце у загальній структурі читацької діяльності молодших школярів. Вони покликані формувати першооснови самостійного читання учнів, сприяти освоєнню продуктивних способів роботи з текстовою і позатекстовою інформацією. Як показують результати досліджень, для ефективної реалізації цих завдань навчальним матеріалом на таких заняттях у 1–2 класах мають слугувати дитячі книжки, невеликі за обсягом, різні за типом, жанровою специфікою, авторською приналежністю, де вміщено відповідний довідково-інформаційний апарат книжки, представлено такий емоційно-наочний досвід, якого потребують діти цих вікових мікроперіодів.

Література

1. Літературне читання. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 2–4 класи [Текст] // Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. – К. : Вид. дім «Освіта», 2012. – С. 71–95.
2. Мартиненко, В.О. Навчальні посібники «Читаю сам». 1–2 кл. [Текст] / В. О. Мартиненко. – К. : АВДІ. – 2003–2012 рр. (щорічні перевидання).
3. Савченко, О. Я. Методика читання у початкових класах [Текст] / О. Я. Савченко. – К. : Освіта, 2007. – 334 с.
4. Шалагінов, Б. Б. Сучасний український учень як суб'єкт гуманітарної освіти [Текст] / Б. Б. Шалагінов // Література. Діти. Час : вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. – К. : Навчальна книга–Богдан, 2011. – Вип. 1. – С. 112–117.

У статті розглядаються зміст і методика роботи з дитячою книжкою у 1-2 класах за навчальними посібниками «Читаю сам». Обґрунтовано структурні компоненти уроків, прийоми стимулювання читацьких інтересів школярів, продуктивні способи опрацювання текстової і позатекстової інформації.

Ключові слова: молодші школярі, самостійна читацька діяльність, робота з дитячою книжкою, коло читання, прийоми роботи з текстом.

В статье рассматриваются содержание и методика работы с детской книгой в 1-2 классах по учебным пособиям «Читаю сам». Обоснованы структурные компоненты уроков, приемы стимулирования читательских интересов школьников, продуктивные способы обработки текстовой и внетекстовой информации.

Ключевые слова: младшие школьники, самостоятельная читательская деятельность, работа с детской книгой, круг чтения, приемы работы с текстом.

The article deals with the problem of context and activity techniques in the book «Reading Myself» for junior students. Lesson structure components, stimulating techniques for reader interests developing, ways of text information practicing are ground.

Key words: junior students, individual reading activity, text book activity, reading surrounding, text book reading techniques.

Мартиненко В.О. Робота з дитячою книжкою у структурі читацької діяльності учнів 1–2 класів / В.О.Мартиненко // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць / [ред. кол.; наук. ред.. – О.М.Топузов]. – К.: Педагогічна думка, 2012. – Вип. 12. – С. 519-527.